

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

**Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
Кафедра истории древнего мира и средних веков**

**Одесский археологический музей
Национальной Академии Наук Украины**

**Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья
Национальной Академии Наук Украины**

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск IX

Одесса

ФЛП «Фридман А.С.»

2011

ББК 63.3(237Ук,7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым Советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Протокол № 5 от 21 февраля 2011 г.

Древнее Причерноморье. Выпуск IX / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. – 520 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов IX Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2011 г. и была посвящена 90-летию со дня рождения этого выдающегося ученого. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, эпиграфики, археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории древнего мира и средних веков ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор.

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова.

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины ОНУ имени И.И. Мечникова.

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова.

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории древнего мира и средних веков ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор.

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ.

Руссес Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинэу, Молдова).

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ.

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины ОНУ имени И.И. Мечникова.

Рецензенты:

Бруяко И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ.

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории древнего мира и средних веков Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.

*Издание осуществлено при финансовой помощи **Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Кравца.***

ISBN 966-96181-5-1

© Кафедра истории древнего мира и средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2011

		венчика 32 см. Светло-серая глина, примеси не заметны.		
53	360	Горшок с горлом, отогнутым в виде раструба с ногтевыми насечками по краю, вертикальные расчесы на шейке. Светло-оранжевая глина, примеси не заметны	Артезиан, 2009, раскоп III, восточный борт	Ca-48,4; Fe - 13,51; K -35,08; Si-0
54	380	Горшка большого стенка	Чайка-73	Ca-56,02; Fe - 4,716; K -19,34; Si-0,446

¹ Matter and Materials in/ for Heritage Conservation. – Craiova, 2009.

² Гаврилюк Н.А., Тимченко Н.П. Археологическое материаловедение: введение в дисциплину // Нові технології в археології. – К.-Львів, 2002. – С. 23-36.

³ Гейко А.В. Виробництво ліпленого посуду в племен скіфського часу Дніпровського лісостепового лівобережжя. Автореф....дис. канд. іст. наук. – К., 2008. – С. 6

⁴ Ревенко А.Г., Ревенко В.А. Применение рентгеноспектрального анализа для исследования материалов культурного наследия // Методы и объекты химического анализа, т. 2. – 2007. - № 1. – С. 4-29

А.В. Гейко (Опішне, Україна)

РЕМОНТ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ В ЕПОХУ ЕНЕОЛІТУ – БРОНЗИ

Глиняний посуд та його фрагменти – одна із найчисленніших археологічних знахідок. Але, незважаючи на загальнодоступне та масове виготовлення глиняного посуду, починаючи із епохи неоліту, зустрічаються сліди його ремонту. І це пов'язано не тільки із недовговічністю його існування. На жаль, у більшості випадків дослідники не приділяли зовсім ніякої уваги цьому явищу, зрідка на малюнках чи в текстах своїх робіт позначаючи ремонт чи пишучи про нього.

Ремонт глиняного посуду не є чимось унікальним. І виник він не з появою глиняних виробів. Можна стверджувати, що вже в пізньому палеоліті та мезоліті існували навикі виготовлення речей із шкіри, хутра, лика та кори дерев, рослин тощо та їх відновлення за допомогою накладання латок або скріплювання розірваних та тріснутих частин. Тому немає нічого дивного в тому, що перенесення цих навиків у більш пізні часи відбулося на пошкоджений дерев'яний, кам'яний, глиняний та бронзовий посуд.

У даній публікації піде мова про найбільш поширений вид ремонту глиняного посуду – з'єднання, скріплювання його частин за допомогою

мотузків рослинного походження, шкіряних ремінців та скоб – шматків бронзового дроту або пластин. Як правило, у виробках стягували стінки, які тріскалися частіше. Хоча відомий посуд, у якого скріплювали дно. У роботі використані археологічні матеріали із Східної Європи та Центральної Азії.

По краях тріщин, що утворилися на глиняному посуді, просвердлювалися отвори. У більшості випадків ці отвори були парними, хоча і не завжди. Наприклад, у похованні бабинської культури, яке виявлене в кургані №3 неподалік м. Саратова (Російська Федерація) (розкопки С.Ю. Монахова у 1978 р.) знайдено горщик. Дослідник пише, що в давнину ця посудина ремонтувалася. На поверхні горщика збереглися дев'ять отворів діаметром 0,4 см¹.

Яким саме інструментом користувалися для просвердлювання отворів, не відомо. Це могла бути кістка, бронзове шило тощо. Діаметр отворів становив 0,4–0,6 см. У деяких випадках зафіксовано, що інструмент був загостреним.

У епоху енеоліту глиняний посуд із отворами від ремонту виявлений у похованнях ямної культури. Відремонтована кераміка походить з поховань пізнього етапу середньодніпровської культури в ур. Сергіївка Грива (курган 1, поховання 2)². Зафіксований такий посуд і на трипільських пам'ятках, зокрема на місці трипільської культури з селища Бернашівка³.

На зрубній посудині, що походить з кургану №10, могили №3 поблизу села Виноградове (Кримська автономна республіка) бачимо отвори для ремонту⁴. У цьому регіоні на поселенні білозерського часу Скалисте-2 також зустрічалися уламки посудини з ремонтом⁵. Відомий такий посуд білозерської культури й із поховань⁶.

Як уже згадувалося, в епоху пізньої бронзи для ремонту глиняних виробів нерідко почали використовувати бронзовий дріт. У похованнях безкурганного могильника абашевської культури біля селища Никифорівське лісництво (Бузулуцький район, Оренбургська область) у дитячому похованні (№5) виявлено орнаментований горщик, який тріснув і був скріплений бронзовою скобою⁷. Ще в одному похованні (№7) біля голови дитини знаходився розвал посудини і бронзова скобка, яка, на думку авторів статті, використовувалася для скріплення стінок горщика⁸.

На Олексіївському поселенні (Кустанайський район, Казахстан) андронівської культури (X–VIII ст. до н.е.) частіше, ніж на інших поселеннях, відомі відремонтовані посудини. На самому селищі, у могилах, жертвовному пагорбі виявлені горщики з глибокими тріщинами, які скріплювалися не дротом, а за допомогою вузьких бронзових пластинок. По обидва боки тріщин просвердлювалися дірочки, у які пропускалися кінці пластин, а потім ці кінці загиналися на внутрішній стороні⁹.

Але відремонтований за допомогою скріплення посуд пропускав рідину. У стародавні часи в якості клею для замазування тріщин могла використовуватися смола хвойних дерев або якісь інші речовини.

Отже, як бачимо, глиняний посуд ремонтували протягом всього періоду енеоліту-бронзи (ямна, середньодніпровська, трипільська, бабинська, абашевська, андронівська, зрубна, білозерська, бондарихинська та ін. культури).

Слід сказати, що ремонт глиняного посуду міг бути пов'язаний з кількома причинами:

1. Посуд не завжди був міцним, бо стародавні гончари не завжди мали необхідні технологічні знання з його виготовлення, зокрема, про глини та температуру випалювання виробів. Це могло зумовлюватися зміною місця проживання, а значить зміною і сировинної бази. Низький рівень розвитку гончарства у ряду кочових племен енеоліту-бронзи також впливав на формування бережливого ставлення до посуду. Хоча і землеробські народи цього часу також ремонтували посуд.

2. Заглиблене декорування (наколи, штампи, ритовані лінії тощо) яке часто вкривало усю зовнішню, або заходило і на внутрішню поверхню, також вело до недовгого існуванню кераміки у побуті.

Появі ремонту є й кілька інших пояснень. Зважаючи на сезонність стародавнього гончарства, глиняні вироби у період пізньої осені та ранньої весни не виготовляли, тому їх старалися зберегти, а пошкоджені – відремонтувати у міжсезоння. Великі посудини важче виготовляти та випалювати, вони ж частіше могли тріснути. Затрати, у тому числі й часу, на їх ремонт були меншими, ніж на виготовлення нового посуду великих розмірів.

Не зникає ремонт і в епоху раннього заліза. З подальшим розвитком гончарства, із перетворенням його в ремесло, що привело до здешевлення виробів із глини, із підвищенням добробуту населення ремонтування посуду за допомогою скоб, мотузок та ремінців зникає.

¹ Монахов С.Ю. Погребение культуры многоваликовой керамики близ Саратова // СА, 1984. – № 1. – С. 242, рис.2:3.

² Артеменко И.И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. – М.: Наука, 1967. – Рис. 5:3.

³ Пошивайло О. Консервация і реставрація гончарних раритетів в Україні // Український керамологічний журнал. – Опішне, 2004. – № 2-3. – Мал. 3.

⁴ Колутухин В.А. Поздний бронзовый век Крыма. – К.: Издательский дом «Стилос», 2003. – Рис. 26:9.

⁵ Колутухин В.А. Поздний бронзовый век... – Рис. 55:10.

⁶ Агульников С.М., Шилов Ю.А. Курган белозерской культуры у с. Каиры // Древности степного Причерноморья и Крыма. – Запорожье: издание Запорожского государственного университета, 1990. – С. 68, рис. 1:7.

⁷ Васильева И.Б., Пряхин А.Д. Бескурганний абашевский могильник у Никифоровского лесничества в Оренбуржье // СА, 1979. – №2. – С. 150, рис. 5:6.

⁸ Васильева И.Б., Пряхин А.Д. Бескурганний абашевский могильник... – С. 150, рис. 3:12.

⁹ Кривцова-Гракова О.А. Алексеевское поселение и могильник // Археологический сборник. – М.: издание Государственного исторического музея, 1948. – Вып. XVII. – С. 146, рис. 15:14, 18.

А.В. Главенчук (Одесса, Украина)

О НЕКОТОРЫХ ТИПАХ ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ УКРАШЕНИЙ (ПО МАТЕРИАЛАМ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО УЧАСТКА ПОСЕЛЕНИЯ АНЕТОВКА II)

Общие сведения. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2 обнаружено в 1978 г. и систематически исследуется более 30 лет Причерноморской экспедицией под руководством В.Н. Станко. (1978–2007 гг.) и И.В. Пиструила (2008–2010 гг.). Результаты исследований хорошо представлены в археологической литературе¹. Поселение расположено на мысу правого берега реки Бакшалы, притока Южного Буга, на площадке третьей надпойменной террасы, слегка покатой к реке, на юго-западной окраине села Анетовка Доманевского района Николаевской области. Археологические находки на поселении составляют, в первую очередь, изделия из камня и фаунистические остатки.

За время раскопок было изучено около 1500 м² площади памятника и собрана огромная коллекция кремневых (около 2 млн.) и костяных (около 300) изделий, фаунистических находок (около 0,5 млн. обломков костей животных)². Среди фаунистических остатков около 98 % всех костных определяемых остатков составляют кости бизона³. Возраст памятника согласно радиоуглеродному датированию составляет 18–19 тыс. лет, что соответствует максимуму последнего оледенения⁴. Анетовка 2 определяется как долговременное поселение с круглогодичным присутствием на нем охотников, что подтверждается фаунистическим материалом⁵. Производственный комплекс Анетовки 2 характеризуется наличием полного цикла расщепления кремня: от расколотых галек и нуклеусов до готовых орудий труда. Кремневая индустрия памятника представляет яркие эпиграветские черты. Памятник относится к позднепалеолитической анетовской культуре⁶.

Участок ЕП/13-22. С 1992 по 2006 г. работы велись на участке производственного комплекса ЕП/13-22, который находится на северо-восточной окраине поселения⁷. Участок ЕП/13-22 является частью одного из трех, выделенных В.Н. Станко на Анетовке 2 комплексов, а именно: комплекса, расположенного к северу от макроскопления и состоящего из микроскоплений преимущественно кремневых изделий: галек, осколков, нуклеусов, сколов, изделий с вторичной обработкой, а также каменных наковален, абразивов, отбойников⁸. Так как несколько скоплений участка